

Euroopa Liit
Euroopa
Regionaalarengu Fond

Eesti
tuleviku heaks

RITA-RÄNNE TP5

ONLINE-KOGUKONDADE ROLL RÄNDEMUSTRITE KUJUNEMISEL

Kirjandusülevaade

Detsember 2018

RITA-RÄNNE projekt aitab välja töötada teaduslikult põhjendatud innovaatilisi lähenemisi rände ja lõimumise protsesside juhtimiseks Eestis, eesmärgiga aidata kaasa majanduse arengule ja ühiskonna sidususe suurenemisele

Kirjandusülevaade

Sander Salvet

SISSEJUHATUS

Kuigi tänapäeval valitseb laiemas plaanis pigem rahvusvahelise liikumatuse, mitte liikuvuse ajastu, seisab osa jõukamaid riike globaalses Põhjas silmitsi väga ulatusliku sisserändega ning osa vaesemaid riike Lõunas laialdase väljarändega (Castles, 2013; Castles, 2014). Migrantide osakaal on kerkinud maailma rahvastikus 2017. aasta seisuga küll vaid 3,4 protsendini¹, kuid kõigist migrantidest umbes kolmandik on pärit kümnest suuremast lähteriigist² ning veidi üle poole kõigist migrantidest on suundunud elama vaid kümnesse suuremasse sihtriiki³ (United Nations, 2017).

Sellised erinevused inimrühmade liikuvuses tulenevad võimaluste (nt sihtkohade ja trajektoore, transpordi- ja kommunikatsioonivahendite, seaduslike või ebaseaduslike rändeteede) ebaühtlasest kättesaadavusest (Kaufmann, Bergman & Joye, 2004; Flamm & Kaufmann, 2006).

Üks keskseid tegureid, mis on liikuvust hõlbustanud ja osalenud rändekogemuste muutumises, on meedia- ja kommunikatsioonitehnoloogia areng (Couldry & Hepp, 2017; Jansson, 2018), eriti sotsiaalmeedia kasutuselevõtt ja sealsete *online*-kogukondade levik (vt nt Schrooten, 2012). Meediauueenduste kasvav roll rändekogemustes peegeldub näiteks migrantide hargmaistes suhetes ja veebipõhistes suhtlusviisides nii lähteriiki jäänud lähedaste, sihtriigis ja mujal maailmas elavate teiste migrantide ja mittemigrantidega (Collin, 2014; Dekker & Engebensen, 2013; Kang, 2011).

Käesoleva töö eesmärk on anda varasemate empiiriliste uuringute ja teoreetiliste käsitluste põhjal ülevaade sellest: 1) mis on mobiilsus (liikuvus), immobiilsus (liikumatus) ja motiilsus (potentsiaalne liikuvus); 2) mis teeb motiilsusest omaette kapitalivormi; 3) millised mobiilsusmustrid võivad motiilsuse erineva jaotuse tõttu kujuneda; ning 4) milline roll on olnud uudsetel meedianähtustel, nagu *online*-kogukonnad, potentsiaalse liikuvuse ning rändemustrite ja -kogemuste kujunemisel.

(IM)MOBIILSUS JA MOTIILSUS RAHVUSVAHELISE RÄNDE KONTEKSTIS

Ruumilise mobiilsuse (*spatial mobility*)⁴ all mõistan käesolevas kirjandusülevaates kitsamalt inimeste omadust liikuda ühest geograafilisest asukohast teise, ehkki selline tunnusjoon võib iseloomustada

¹ Absoluutarvuna teeb see umbes 258 miljonit migranti. Võrdluseks: 2000. aastal oli kogu maailma rahvastikust migrante 2,8 protsenti ehk umbes 173 miljonit inimest (United Nations, 2017).

² 34 protsenti kõigist maailma migrantidest oli 2017. aasta seisuga pärit kümnest riigist: Indiast, Mehhikost, Venemaalt, Hiinast, Bangladeshist, Süüriast, Pakistanist, Ukrainast, Filipiinidelt ja Ühendkuningriigist (United Nations, 2017).

³ 51 protsenti kõigist maailma migrantidest elas 2017. aastal kümnes riigis: Ameerika Ühendriikides, Saudi Araabias, Saksamaal, Venemaal, Ühendkuningriigis, Araabia Ühendemiraatides, Prantsusmaal, Kanadas, Austraalias ja Hispaanias (United Nations, 2017).

⁴ Kirjanduses võib kohata veel hulgaliselt analoogseid mõisteid, nagu geograafiline mobiilsus (*geographic mobility*), rahvusvaheline mobiilsus (*international mobility*), rahvusülene mobiilsus (*transnational mobility*),

ka kaupu, masinaid, infot, ideid ning paljusid teisi ainelisi ja abstraktseid olemeid (Kaufmann et al., 2004). Seejuures keskendun mobiilsusele, mis avaldub rahvusvahelise rändena: liikumisena, mis ületab riigipiire ning mille eesmärgiks on lühi- või pikaajaline ümberasumine. Selline liikumine algab lähteriigist, kulgeb mööda ajas ja ruumis vaadeldavat trajektoori ning lõppeb sihtriigis (Kaufmann et al., 2004). Kui inimesed on liikumatud ja paikse eluviisiga, on tegu vastupidise nähtusega – ruumilise immobiilsusega (*spatial immobility*).

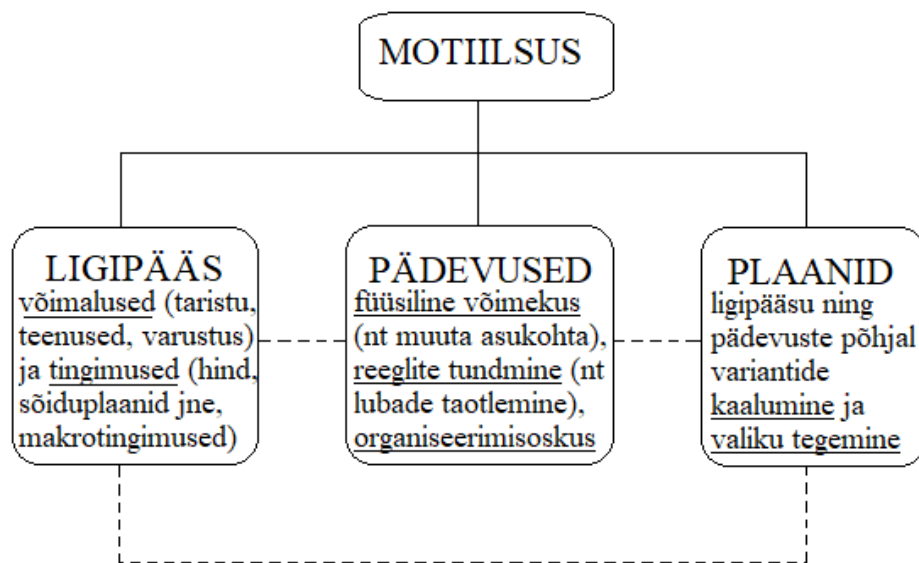
Nii ruumiline mobiilsus kui immobiilsus ei seisne pelgalt geograafilises ümberpaiknemises või paigalseisus, vaid need on muu hulgas sotsiaalsed ilmingud (Castles, 2013; Kaufmann, 2014; Kaufmann et al., 2004). Ühelt poolt seostatakse ruumilist mobiilsust sotsiaalse mobiilsusega ehk indiviidide ja rühmade omadusega muuta oma sotsiaalset positsiooni (Kaufmann et al., 2004), näiteks kasutades sihtriigi tööturul olevaid võimalusi oma elujärje parandamiseks. Teisalt aga sotsiaalsete muutustega laiemalt: üht tüüpi transformatsioonid tõukavad tagant rahvusvahelise rände kasvu (Castles, 2007), teist tüüpi muutusi kogevad migrandid oma teekonna käigus ning kolmandat tüüpi teisenemisi kutsuvad migrandid ise esile (Castles, 2013). Näiteks võib rahvusvaheliseks liikuvuseks anda tõuke see, kui juba osa pereliikmeid on rännanud sihtriiki; rändeteel võivad migrandid kogeda, kuidas muutub nende sotsiaalne staatus; ning migrandid ise võivad moodustada teiste migrantidega uusi kogukondi. Samal ajal on ruumiline mobiilsus tihedasti läbipõimunud mitmesuguste tehnikaelementidega, näiteks transpordi- ja kommunikatsioonitaristuga, mis loob eeldused suuremaks liikuvuseks (Sheller & Urry, 2006). Paralleelselt vormivad mobiilsust ja immobiilsust poliitiline ja majanduslik kontekst (Sheller & Urry, 2006), näiteks immigratsioonipoliitika ja sissetulekute kaudu.

Seda, miks osa indiviide ja rühmi on ruumiliselt mobiilsed ja teised immobiilsed, aitab seletada motiilsuse (*motility*) ehk potentsiaalse mobiilsuse ebaühtlane jaotumine maailma elanikkonna hulgas. Mõiste ühe esimese kasutuselevõtja Vincent Kaufmanni (2014) järgi hõlmab motiilsus ümberasumiseks vajalikke teadmisi ja oskusi (nt kuidas elamis- ja tööluba taotleda) ja võimalusi (nt ligipääsu transpordi- ja kommunikatsioonisüsteemile) ning samuti oskust kasutada neid ressursse isikliku rändeprojekti elluviimiseks. Motiilsus ei tähenda, et potentsiaalne mobiilsus viiakse tingimata ellu (Flamm & Kaufmann, 2006). Aastate jooksul on Kaufmanni ja tema kolleegide motiilsuse mõiste definitsioon mõnevõrra varieerunud ja olnud teatud aspektides ebajärjepidev (vrd: Kaufmann et al., 2004; Flamm & Kaufmann, 2006; Kaufmann, 2014). Näiteks on ebajärjepidevus avaldunud selles, kas motiilsus hõlmab inimeste või ka elutute objektide mobiilsuspotentsiaali, ainult potentsiaalset või ka praktiseeritud mobiilsust (Kellerman, 2012). Käesolevas töös käsitlen siiski vaid inimeste potentsiaalset mobiilsust. Samuti lähtun põhimõttest, et motiilsuse mõiste sisaldab praktiseeritud mobiilsust vaid selles aspektis, kuivõrd varasem rändekogemus aitab kaasa motiilsuse kujunemisele (Kellerman, 2012).

MOTIILSUSE ELEMENDID: LIGIPÄÄS, PÄDEVUSED JA PLAANID

Motiilsus põhineb Kaufmanni ja kolleegide (Dubois et al., 2015; Flamm & Kaufmann, 2006; Kaufmann et al., 2004) kolmel üksteisest sõltuval elemendil: ligipääsul (*access*), pädevustel (*competence/skills*) ja plaanidel (*plans/appropriation*), vt joonist 1.

ekspatriatsioonimobiilsus (*expatriate mobility*) jne, mille üldistusaste ja teoreetiline taust võib olla pisut erinev. Käesolevas töös olen eelistanud ruumilise mobiilsuse (*spatial mobility*) mõistet, mida on varasemates käsitlustes seostatud sotsiaalse mobiilsuse (Kaufmann et al., 2004) ja sotsiaalsete transformatsioonidega (Castles, 2007; Castles, 2010; Castles, 2013), sest sotsiaalsed muutused pakuvad huvi ka käesolevas töös.

Joonis 1. Motiilsuse kolm elementi. (Dubois et al., 2015; Flamm & Kaufmann, 2006; Kaufmann et al., 2004)

Ligipääs viitab esiteks liikumisvõimalustele: transpordi- ja kommunikatsioonisüsteemidele, teenustele ja varustusele (Kaufmann et al., 2004). Teiseks osutab ka tingimustele, mis liikumisvõimalustele juurdepääsu piiravad, alustades hindadest-sõiduplaanidest ning lõpetades makrotasandi tingimustega kogu potentsiaalse rändetrajektoori ulatuses (Flamm & Kaufmann, 2006). Selliste makrotasandi tingimuste hulka võivad kuuluda näiteks riiklikud majandusolud (Castles, 2013; Castles, 2014), poliitika ja õiguskeskkond (Czaika & de Haas, 2016; Carling & Schewel, 2018; Sheller, 2014; Anderson, 2010), geograafilis-ruumilised tingimused (Anderson, 2011; Beine, Bertoli & Moraga, 2016; Kaufmann et al., 2004; Kaufmann, 2014) ning keelelis-kultuuriline lähedus või kaugus (Beine et al., 2015).

Majandusolud võivad luua võimalusi ja kehtestada piiranguid liikuvusele erinevatel viisidel ja erinevatele sotsiaal-majandusliku taustaga rühmadele (Castles, 2013; Castles, 2014). Näiteks teatud elualadel valitsev tööpuudus lähteriigis võib mõjutada indiviidide võimalusi koguda rändeks vajalikku majanduslikku kapitali, samas madala kvalifikatsiooniga tööjõu puudus sihtriigis võib kujutada endast võimalust immigrandidest sinikraedele jne (Castles, 2014). Poliitilis-õiguslikud tingimused võivad näiteks määrata, millise sotsiaal-majandusliku taustaga ja kui paljud immigrandid on oodatud ja legaalsed ning millised immigrandid on soovimatud ja illegaalsed ning kehtestada erineva keerukustasemega bürokraatlike toiminguid viisa, elamis- ja tööloa taotlemiseks jne (Czaika & de Haas, 2016; Carling & Schewel, 2018; Sheller, 2014; Anderson, 2010). Geograafilis-ruumilised tingimused viitavad vahemaale kui võimalikule takistavale tegurile (Beine et al., 2016), hüvede ja teenuste erinevale kättesaadavusele linnades ja maapiirkondades ning eri riikides, samuti territooriumidele ja riigipiiridele, mis on omakorda tihedasti seotud paikkondlike poliitilis-õiguslike ja majandusoludega (Kaufmann et al., 2004, Kaufmann, 2014). Sihtriigi keelelis-kultuuriline lähedusest või kaugusest võib aga sõltuda, millistes potentsiaalsetes sihtiriikides on hõlpsam omandada ametlik keel (nt sama keelerühma keelte õppimine võib olla tänu sarnasustele lihtsam) ja kergem kohaneda sealse kultuurikeskkonnaga (Beine et al., 2016).

Ligipääsu võimaluste kasutamine neid piiravate tingimuste kontekstis nõuab indiviididelt ja rühmadelt kolme tüüpi pädevusi: füüsilist võimekust, teadmisi ja oskusi ning

organiseerimissuutlikkust (Kaufmann et al. 2004). Füüsiline võimekus tähendab laias laastus, et indiviid on võimeline muutma enda geograafilist asukohta (Kaufmann et al., 2004). Erinevad liikumisviisid, nagu kõndimine, autojuhtimine, lennukite või busside-rongidega sõitmine, nõuavad kõik teatud füüsilist ja vaimset võimekust, mis võivad sõltuda vanusest ja tervislikust seisundist (Church, Frost & Sullivan, 2000). Rändeks vajalike teadmiste ja oskuste spekter on küllaltki lai. Eeskätt tuleb tunda õiguskeskkonda, milles liigutakse, sh kuidas taotleda elamis- ja tööluba (Kaufmann et al. 2004). Samas võib näiteks ka kaardilugemis- ja autojuhtimisoskus (Kaufmann et al., 2010), sihtriigi kohaliku keele valdamine (Church et al., 2000) ning isegi vilumus stressiga toime tulla (Dubois et al., 2015) osutada oluliseks ressursiks. Organiseerimisoskust on aga vaja selleks, et näiteks planeerida ligipääsu tagamiseks infokogumist, teadmiste ja oskuste omandamist, piletite ostmist jne (Kaufmann et al., 2004). Kas või oskuslik sooduspakkumiste jälgimine võib aidata madalama sissetulekuga inimestel ületada ligipääsu piirangud, näiteks kui lennupiletite hind on muidu liiga kallis (Dubois et al., 2015).

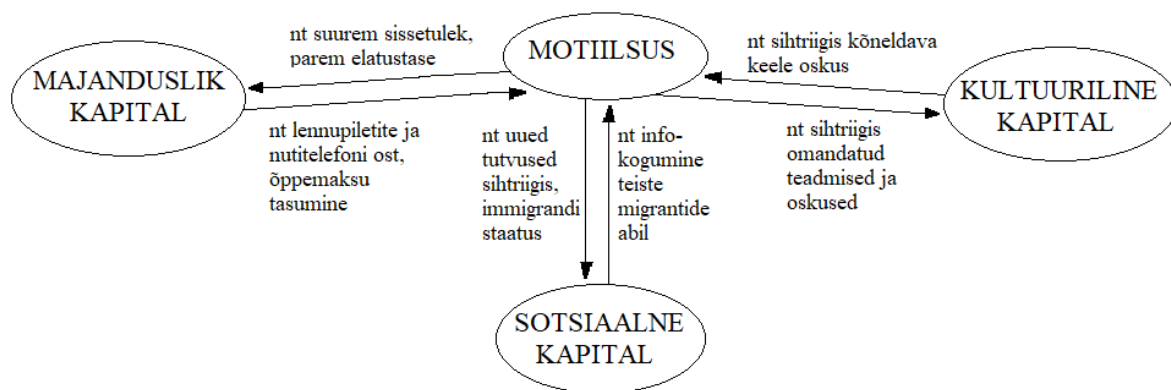
Plaanid seisnevad aga selles, mida indiviidid ja rühmad soovivad tulenevalt ligipääsu võimalustest ja tingimustest ning enese pädevustest edasi teha (Flamm & Kaufmann, 2006; Kaufmann et al., 2004). See tähendab erinevate rändevariantide kaalumist ning nende hulgast valiku tegemist – mõlemat protsessi kujundavad pürgimused, vajadused, eesmärgid, arusaamad, strateegiad, väärtused ja harjumused (Flamm & Kaufmann, 2006; Kaufmann et al., 2004). Neist üks olulisemaid analüüsikategooriaid on pürgimus (*aspiration*), mida mõnikord on nimetatud kirjanduses ka sooviks (*wish*) (vt Dubois et al., 2015) või ihaks (*desire*) (vt Collins, 2018). Pürgimus on siinses kontekstis veendumus, et ränne on paigalejäämisest eelistatum – see võib varieeruda tugevuse ning valikuvabaduse ja sunni tasakaalu poolest (Carling & Schewel, 2018). Rändepürgimus võib täide minna, aga võib ka mitte realiseeruda (Carling & Schewel, 2018) ning seda sõltuvalt ligipääsu võimalustest, tingimustest ja olemasolevatest pädevustest. Samas võib pürgimus väljenduda hoopis soovina paigale jääda (Kaufmann et al., 2004; Carling & Schewel, 2018), näiteks kui elukohariigis on ka indiviidi pereliikmed (Haug, 2008). Pürgimuse aluseks võib olla ühtlasi see, kui rändamine on teatud elustiili komponent või on kindlas sihtriigis elamine soovitud elustiili viljelemiseks vajalik (Castles, 2014). Alahinnata ei saa lihtsalt seiklusjanu või uudishimu tähtsustki (Carling & Schewel, 2018).

Lisaks eelnevalt mikrotasandi teguritele võivad plaanid ja pürgimused sõltuda laiematest makrotasandi faktoritest. Majandusolud, näiteks lähteriigis valitsev tööpuudus ja indiviidi enda madal sotsiaal-majanduslik staatus, võivad motiveerida ümberasumist kõrgema elatustasemega riikidesse (Castles, 2013; Castles, 2014). Järjest enam esineb tööränne kõrval ka õpirännet, mille üheks põhiliseks eesmärgiks on kasutada paremaid võimalusi hariduse omandamiseks välismaal (Castles, 2014). Nii pürgimus kui ka sellest tulenevad plaanid võivad olla ajendatud kultuurilistest ja sotsiaalsetest normidest, nagu näiteks Senegalis, kus rännet võetakse kui peaaegu kohustuslikku noormeeste riitust (Mondain & Diagne, 2013). Ühendkuningriigi noormeeste puhul võib rändepürgimuse kujunemine olla märksa situatsioonipõhisem ja sõltuda hoopis teistest teguritest kui kohustus (Carling & Schewel, 2018). Samas on täheldatud, et nii rohkem kui vähem arenenud ühiskondades võidakse seostada mobiilsust näiteks edu (Jansson, 2018), sotsiaal-majandusliku heaolu (Castles, 2013; Castles, 2014), individuaalse vabaduse (Kesselring, 2006; Sager, 2006; Flamm & Kaufmann, 2006) ja üldise ühiskondliku arengupotentsiaaliga (de Haas, 2010; Faist, 2007), vormides nii ka rändepürgimust ja -plaanide. Poliitiline olukord, näiteks autoritaarne riigikord ja piiratud isikuvabadused võivad hoogustada rännet piirkondadesse, kus demokraatlikud väärtused on paremini kaitstud. Keskkonnamuutused, nagu globaalne kliimasoojenemine, võib mõjutada negatiivselt näiteks teatud piirkondade põllumajandussektoris töötavaid inimesi ja anda tõuke rändeks. Mida äärmuslikumad on sellised makrotingimused, näiteks kui tegu on terava vaesuse

(Castles, 2013; Castles, 2014), poliitilise tagakiusamise (de Haas, 2008), looduskatastroofide ja epideemiatega (Beine & Parsons, 2015), seda enam võib rände puhul olla tegu sunnitud valikuga.

MOTIILSUS KUI KAPITAL

Eelnevalt tulenevalt võib motiilsust käsitleda eraldi kapitalivormina, mida on võimalik vahetada teist tüüpi kapitalide vastu, nagu majanduslik, sotsiaalne ja kultuuriline kapital (Flamm & Kaufmann, 2006; Kaufmann et al., 2004), vt joonist 2.⁵ Selline vahetamisvõimalus iseloomustab kõiki mainitud kapitaliliike, näiteks on võimalik ka sotsiaalset kapitali konverteerida majanduslikuks kapitaliks, majanduslikku kultuuriliseks jne (Bourdieu, 1986). Majanduslik kapital on otseselt rahas mõõdetav kapitaliliik ja sellele kohaldub enamasti omandiõigus (Bourdieu, 1986). Sotsiaalne kapitalina käsitletakse eelkõige nii näost näkku kui ka virtuaalselt loodud ja hoitud sotsiaalseid sidemeid (Bourdieu, 1986; Bourdieu & Wacquant, 1992), mis võimaldavad indiviidil pääseda ligi teiste indiviidide ressurssidele ja tänu sellele oma eesmärged paremini täita (Lin, 2001). Kultuuriline kapital tähendab üldisi omandatud kultuuriteadmisi ja -praktikaid, kultuurilise väärtusega objekte, nagu raamatud, fotod, maalid ja masinad, ning akadeemilisi pädevusi, nagu omandatud kõrgharidus (Bourdieu, 1986). Kõiki kapitalivorme saab hinnata skaalal madalast kõrgeni, ent eriliseks teeb motiilsuse see, et hinnata saab samuti ruumilistest ja muudest kontekstistest piirangutest tulenevaid erinevusi (Kaufmann et al., 2004), näiteks kuhu on indiviididel võimalik minna viisavabalt ja kuhu viisaga, milliste transpordiliikidega on võimalik jõuda lähteriigist sihtriiki või kui pikk vahemaa tuleb rände käigus läbida.

Joonis 2. Eri kapitalivormide konverteerimisvõimalused motiilsuseks ning motiilsuse konverteerimisvõimalused teisteks kapitalivormideks.

Majanduslik, sotsiaalne ja kultuuriline kapital võivad olla mitmel moel vajalikud, isegi möödapääsmatud motiilsuse kui kapitali komponentide – ligipääsu, pädevuste ja plaanide – omandamisel (Kaufmann et al., 2004; Flamm & Kaufmann, 2006). Ligipääs võib eeldada teatud

⁵ Kuigi Pierre Bourdieu (1986) on käsitlenud majanduslikku, sotsiaalset ja kultuurilist kapitali peamiste kapitalivormidena, võib kirjandusest leida veel samaväärseid kategooriaid, nagu sümbolkapital (Bourdieu & Wacquant, 1992), aga mitmesuguseid alamkategooriaid, nagu intellektuaalne kapital, moraalne kapital, poliitiline kapital jne. Majandusalstes käsitlustes võib omakorda kohata mõisteid, nagu inimkapital, finantskapital, aktsiakapital jne. Käesolevas töös olen selguse huvides siiski piirdunud Bourdieu (1986) kapitali põhivormidega.

tasemel majanduslikku kapitali, eeskätt sissetulekut, et tasuda transpordi ja majutuse, telefoni- ja internetiühenduse, vajalike kommunikatsiooniseadmete ning muu varustuse eest, maksta riigilõivusid ning katta muud ettenähtavad ja ettenägematud kulud (Kaufmann et al., 2004). Sotsiaalse kapitali roll võib avalduda ligipääsu puhul näiteks selles, kui sotsiaalne staatus mõne arengumaa kodanikust töölisena raskendab elamis- ja tööloa taotlemist jõukamates riikides, samuti siis, kui tippspetsialisti sotsiaalne staatus taotlemist hõlbustab (Anderson, 2010). Kultuuriline kapital, näiteks teatud keeleoskus võib lihtsustada rännet riikidesse, kus kõneldakse sama või mõnd sama keelkonna keelt, keeleoskuse puudumine võib aga ligipääsu rändevõimalustele halvemaks muuta (Beine et al., 2016). Pädevuste omandamisel võib olla majanduslik kapital vajalik, et näiteks tasuda õppemaksu või koolituskulude eest (Kaufmann et al., 2004). Samuti võib sotsiaalne kapital, eriti kontaktid teiste migrantidega, osutada väärtuslikuks rände tarvis praktilise info kogumisel, näiteks hankides bürokraatlike toimingute, potentsiaalsete rändetrajektooride, tööturu ja majutusvõimaluste kohta (Kaufmann et al., 2004; Flamm & Kaufmann, 2006). Ka kultuuriline kapital, näiteks omandatud haridustase, teatud religioosne taust, sihtriigi traditsioonide ja kommete tundmine, võib lihtsustada toimetulekut ja kohanemist uues elukohas (Beine et al., 2016). Kuivõrd plaanid ja pürgimused põhinevad ligipääsul ja pädevustel (Kaufmann et al., 2004; Flamm & Kaufmann, 2006), on eelnevalt kirjeldatud seosed majandusliku, sotsiaalse ja kultuurilise kapitaliga ülekantavad ka plaanidele ja pürgimustele. Suurem majanduslik, sotsiaalne ja kultuuriline kapital võimaldavad ligipääsu rohkematele mobiilsusvõimalustele ja võivad tagada laia valiku omandatud pädevusi, tänu mille võib olla enesele sobivaid mobiilsusvariante kergem leida. Lisaks võib olla kaudne seos teiste kapitalivormidega näiteks ka läbi plaane ja pürgimusi kujundavate väärtuste, harjumuste või arusaamade, mis võivad eri sotsiaal-majandusliku ja kultuurilise taustaga rühmade lõikes varieeruda.

Motiilsust saab omakorda konverteerida majanduslikuks, sotsiaalseks ja kultuuriliseks kapitaliks (Kaufmann et al., 2004; Flamm & Kaufmann, 2006). Rände-eelselt või paigale jäädes võib see avalduda näiteks selles, kui rahvusvaheliselt hinnatud tippjuhile või spetsialistile pakutakse elukohariigis majanduslikumalt tulusamaid töövõimalusi, võimaldades nii paremat sotsiaal-majanduslikku staatust ning suurendades majanduslikku ja sotsiaalset kapitali. Kommunikatsioonitehnoloogia vahendusel hoitavad rahvusvahelised tööalased kontaktid võivad näiteks olla ka innovatiivsete teadmiste ja oskuste ehk kultuurilise kapitali allikaks. Sageli aga võib olla vajalik selleks, et motiilsust teiste kapitalivormide vastu vahetada, realiseerida mobiilsuspotentsiaal rändena. Näiteks suundudes jõukamasse riiki, kus on paremad võimalused kõrgema sissetuleku teenimiseks, võib kasvatada nii indiviidi majanduslikku kapitali suurema sissetuleku näol (Kaufmann et al., 2004; Flamm & Kaufmann, 2006). Näiteks sihtriigis loodud uued tutvused võivad aga suurendada sotsiaalset kapitali ning uues elukohariigis õpitud keele ning muude teadmiste ja oskuste varal kasvab ka kultuuriline kapital. Samas tuleb arvestada, et mida väiksem on motiilsus, seda napimad on ka vastusaadavad teised kapitalivormid. Näiteks halva ligipääsu ja väheste pädevuste tagajärjeks võib olla illegaalse immigrandi staatus, kes on tööturul haavatavamad ja on seetõttu sunnitud leppima ebasoodsamate töötingimustega (Castles, 2013; Castles, 2014).

Motiilsus kui kapitali ebaühtlase jaotuse tulemuseks ühiskonnas on erineva mobiilsuspotentsiaaliga mobiilsed ja immobiilsed rühmad (Kaufmann et al., 2004; Flamm & Kaufmann, 2006).

EBAVÕRDELT JAOTUNUD MOTIILSUS (IM)MOBIILSUSE KUJUNDAJANA

Motiilsuse jaotumist mobiilsete ja immobiilsete ühiskonnarühmade vahel on püüdnud tüpoloogiate abil kirjeldada teiste hulgas nii Kaufmann ja kolleegid (Dubois et al., 2015; Ravalet, Dubois &

Kaufmann, 2014) kui ka Jørgen Carling ja Kerilyn Schewel (2018). Laias laastus on mõlemal juhul võetud aluseks ühelt poolt rändeplaanid ja -pürgimused ning teisalt muud mobiilsuseks vajalikud ressursid, mis hõlmavad nii ligipääsu kui ka pädevusi. Seejärel on nende kahe dimensiooni lõikes kirjeldatud erineva motiilsusega mobiilseid ja immobiilseid rühmi.

Kaufmann ja kolleegid (Dubois et al., 2015; Ravalet et al., 2014) on oma tüpoloogias käsitlenud mobiilsust laiemas tähenduses kui vaid rahvusvahelise rändena: samavõrd on tähelepanu pööratud igapäevaselt või -nädalaselt pikkade vahemaade läbimisele, äri- ja puhkuseresididele ja elukohariigi eri piirkondade vahelisele rändele. Tuginedes Saksamaal, Hispaanias, Prantsusmaal ja Šveitsis 2007. ja 2011. aastal kogutud mobiilsusandmetele, on nad jaganud küsitlustes osalenud vastajad kuueks alljärgnevaks erineva motiilsusastmega rühmaks.

- ❖ **Vähemotiilne rühm** (*unmotile, peu motiles*) – ligi keskmisel tasemel ligipääs transpordile, kuid juurdepääs kommunikatsiooniseadmetele on vilets, ka võõrkeeleoskus on vähene. Puudub soov olla mobiilne. Rühmaliikmete väga vähene motiilsus on selgitatav nende kõrgema vanusega, mis võib raskendada tehnoloogiliste uuendustega kohanemist ja võib olla seotud ka sooviga stabiilsuse järele. Kuna tegu on pigem abielus inimestega, kellel on lapsed, ning nad omavad kinnisvara ja elukoha lähedal töökohta, on nad elukohta küllaltki tugevasti ankurdunud. Liikuvust võib takistada samuti pigem väike sissetulek. Mittemotiilsete hulgas on rohkem naisi kui mehi.
- ❖ **Mobiilsusvastane rühm** (*reluctant to be mobile, réticents à bouger*) – puudub soov olla mobiilne, ehkki ligipääs liikumisvõimalustele ja pädevused on head. Selle rühma liikmetele on omane pigem kõrge haridustase ja keskmine või suur sissetulek, samuti tugev side kodukohaga. Sarnaselt vähemotiilsele rühmale on ka mobiilsusvastases rühmas rohkem naisi.
- ❖ **Mobiilsusvalmis rühm** (*willing to be mobile, prêts à bouger*) – suur valmidus olla mobiilne. Kuigi ligipääs liikumisvõimalustele on keskmine, on pädevused pigem nõrgad. Immobiilsus võib olla tingitud ebasoodsatest majanduslikest ja sotsiaalsetest oludest, sest rühmale on tunnuslik madalam haridustase, halb võõrkeeleoskus ning pigem kehvad elutingimused. Varasem rändekogemus enamasti puudub. Rühmaliikmete hulgas on rohkem mehi ja vallalisi inimesi.
- ❖ **Pendelränderühm** (*reversibles, réversibles*) – hea juurdepääs transpordile ja kommunikatsioonitehnikale, kõrgetasemelised mobiilsuspädevused. Rühmaliikmed soovivad olla väga mobiilsed, eelkõige läbida igapäevaselt või -nädalaselt töökohta ja kodu vahel pikki vahemaid ja ka reisida palju. Ränne on neist paljude jaoks juba varem läbitud eluetapp. Vanuse, soo ja klassi poolest väga mitmekesine rühm. Samas on ülesindatud väga madala ja väga kõrge haridustasemega inimesed. Elavad koos partneri ja lastega, on kõrge sissetulekuga. Elukohamaaga tunnevad keskmist või tugevat sidet.
- ❖ **Püsiränderühm** (*non-reversibles, non réversibles*) – hea ligipääs rändevõimalustele ja kõrgel tasemel pädevused, kuid sagedaste pikamaasõitude ja reiside asemel eelistavad püsirännet. Sellesse rühma kuuluvad eeskätt noored ja kõrge haridustasemega inimesed, vaid vähestel on väike sissetulek. Elukohamaa vastu tunnevad nõrka emotsionaalset sidet. Elavad pigem üürikodus ning rohkem on nende hulgas üksikvanemaid.
- ❖ **Väga motiilne rühm** (*very motile, très motiles*) – väga hea ligipääs transpordi- ja kommunikatsioonitaristule, samuti head pädevused. On avatud mobiilsuse eri vormidele: nii igapäevastele või -nädalastele edasi-tagasisõitudele, reisimisele kui ka rändele. Ainsa rühmana on valmis ülal pidama majapidamist mitmes asukohas. Põhiliselt on tegu noorte meestega, kellel pole lapsi. Vähesed neist on koduomanikud. Side elukohamaaga on nõrk ning paljudel neist on ka varasem välismaal elamise kogemus.

Erinevalt Kaufmannist ja teistest, on Carling ja Schewel (2018) keskendunud kitsamalt rahvusvahelisele rändele. Samuti pole ta püüdnud määrata mobiilsuseks vajalike ressursside erinevaid tasemeid, vaid on hindamisel lähtunud pigem põhimõttest, et need kas on või ei ole

olemas. Sellest tulenevalt on ka Carlingi tüpoloogia mõnevõrra lihtsustatum, koosnedes alljärgnevast neljast erineva motiilsusega rühmast.

- ❖ **Migrandid** (*migrants*) – individid, kel on rändepürgimus, head ligipääsuvõimalused ja pädevused. Kuna neil on olemas nii soov kui võimalused, viivad nad ka oma mobiilsuspotentsiaali rändena ellu.
- ❖ **Vabatahtlikud mittemigrandid** (*voluntary non-migrants*) – peavad immobiilsust eelistatumaks kui mobiilsust, ehkki nende ligipääs rändevõimalustele ja pädevused on head.
- ❖ **Tahtevastased mittemigrandid** (*involuntary non-migrants*) – rühmaliikmeil on olemas rändesoo, kuid olulisi puudujääke muudes ressurssides, mis ei võimalda neil pürgimust realiseerida.
- ❖ **Heitunud mittemigrandid** (*acquiescent non-migrants*) – sel rühmal puudub rändeks nii pürgimus kui ka võimalused. Tegu võib olla näiteks väga vaeste inimestega, kelle jaoks ränne võib olla midagi nii kättesaamatut ja ebarealistlikku, et see ei kerkigi soovina esile.

Kõrvutades eespool kirjeldatud kaht tüpoloogiat võib märgata, et neis on küllaltki sarnased rühmad, kuid samas kerkivad esile ka mõned vastuolud (vt tabel 1).

Tabel 1. Sarnased rühmad Kaufmanni ja kolleegide (Dubois et al., 2015; Ravalet et al., 2014) ning Carlingi ja Scheweli (2018) tüpoloogias.

Kaufmanni ja kolleegide tüpoloogia	Carlingi ja Scheweli tüpoloogia
Püsiränderühm	Migrandid
Väga motiilne rühm	
Pendelränderühm	-
Mobiilsusvastane rühm	Vabatahtlikud mittemigrandid
Mobiilsusvalmis rühm	Tahtevastased mittemigrandid
Vähemotiilne rühm	Heitunud mittemigrandid

Kõigepealt, Carlingi ja Scheweli (2018) migrantide rühmal on ühiseid jooni Kaufmanni ja kolleegide (Dubois et al., 2015; Ravalet et al., 2014) püsirände-, pendelrände- ja väga motiilse ja rühmaga. Sarnasus on suurim püsirände- ja migrantide rühma puhul, sest mõlemat iseloomustab rändesoo, heal tasemel pädevused ja ligipääs rändevõimalustele. Väga motiilse ja migrantide rühma võrdluses ilmneb aga esimene probleem: kui Carling ja Schewel eeldavad, et pürgimuse ja ligipääsu-pädevuste olemasolu korral on tagajärjeks püsiränne, siis Kaufmanni ja teiste järgi võib väga suure motiilsuse korral olla alternatiiviks ka pendelränne ehk igapäevane või -nädalane pika vahemaa läbimine töö ja elukoha vahel ning sage reisimine. Pendelränderühm sarnaneb migrantide rühmaga selle poolest, et mõlemal on hea ligipääs transpordi- ja kommunikatsiooni taristule ning ka head teadmised-oskused. Samuti viitab pendelränderühma paljude liikmete varasem rändekogemus analoogiale migrantide rühmaga. Et pendelränderühma liikmeil võib aga olekus rändesoo puududa, võib neid liigitada Carlingi ja Scheweli tüpoloogia järgi ka vabatahtlikeks mittemigrantideks. Samas vabatahtlike

mittemigrantide rühma on käsitletud mittemobiilsena, mis on vastuolus pendelränderühma mobiilse olemusega. Seega võib pendelränderühma mõista ka täiesti eraldiseisva kategooriana, mis on Carlingi ja Scheweli tüpoloogias katmata.

Ülejäänud rühmade vahel on paralleele tõmmata mõnevõrra lihtsam. Kaufmanni ja kolleegide mobiilsusvastase rühma vasteks võib pidada Carlingi ja Scheweli vabatahtlike mittemigrantide rühma, sest mõlemal puudub mobiilsuspürgimus, ehkki neil on head pädevused ning ligipääs transpordile ja muule vajalikule tehnikale. Nii mobiilsusvalmit kui tahtevastaste mittemigrantide rühma iseloomustab soov kolida välismaale, kuigi ligipääs ja pädevused on selleks vähesed. Vähemotiilsel ja heitunud mittemigrantide rühmal pole kummalgi rändeplaani ega ka mobiilsuseks vajalikke ressursse. Kui Kaufmann ja kolleegid seostavad sellist motiilsusmuutust eelkõige kõrgema vanusega, siis Carling ja Schewel pigem sügava vaesusega.

Kahe tüpologia võrdlusest järeldub, et kui lisaks rahvusvahelise rändega seotud plaanidele ja võimalustele, võtta arvesse ka mobiilsuse teisi aspekte, nagu pendelrände ja reisimisega seotud soovid ja ressursid, võimaldab see eristada motiilsuse rohkemaid tasemeid ning selgitada seeläbi mõnevõrra detailsemalt motiilsuse rolli mobiilsuse või immobiilsuse kujunemisel. Nagu ilmnes väga motiilsel ja migrantide rühma kõrvutamisel: rändeplaani ja võimaluste olemasolu ei pruugi tingimata automaatselt kaasa tuua reaalset rahvusvahelist rännet. Samamoodi ei pruugi mobiilsusvalmi või tahtevastaste mittemigrantide rühma liikmed olla immobiilsed, kuigi mobiilsuseks tarvilik ligipääs ja pädevused on nõrgad. Näiteks kasutades mobiilsuse praktiseerimiseks illegaalseid meetodeid, võib rändepürgimuse realiseerimine siiski õnnestuda (Castles, 2013; Carling & Schewel, 2018). Samuti tuleks arvestada võimalusega, et sarnaselt immobiilsusele võib ka mobiilsus olla mõnikord tahtevastane: näiteks vanematega koos rändavad alaealised, inimkaubanduse ohvrid ning vähemal või rohkemal määral ka põgenikud võivad olla väga mobiilsed, omamata selleks rändepürgimust või piisavaid ressursse (Sheller, 2014). Seega motiilsuse taseme põhjal ei pruugi alati olla võimalik üksüheselt tulevast rännet või paigalejäämist ennustada, ehkki selline mobiilsuspotsentiaali määr võib mängida olulist rolli (im)mobiilsuskogemuse kujunemisel.

RÄNDEKOGEMUSE MEEDIASTUMINE

Ränne on tänapäeval üha tihedamini lõimitud meediaga. IKT-põhist, vahendatud suhtlust kasutatakse näiteks enne rännet ettevalmistamiseks ja infokogumiseks (Al-Rawi, 2017; Hiller & Franz, 2004) ning ümberasumise järel rände sihtriigis uute kontaktide loomiseks ja lähteriigis olemasolevate sidemete hoidmiseks (Collin, 2014; Dekker & Engebersen, 2013; Láštíková, 2014). Meediauendused – eelkõige ajakirjanduslike veebiväljaannete, sotsiaalmeedia ja kõikvõimalike suhtlusprogrammide esiletõus – on rännet hõlbustanud mitmest aspektist. Ühelt poolt on praktiline ja emotsionaalne tugi tänu uuele meediale kättesaadavam (Marino, 2015; Oh, 2016). Teisalt on muutunud ränne sotsiaalselt aktsepteeritavamaks ka neile, kellele see varem nii aktsepteeritav polnud: näiteks emadele, kes saavad videokõnede vahendusel hoida sidet rände lähteriiki jäänud lastega (Madianou, 2014).

Et iseloomustada selliseid meediamuutuste ja sotsiokultuuriliste muutuste vahelisi vastastikuseid seoseid, on osa meediauurijad (nt Couldry & Hepp, 2017; Krotz, 2007; Somerville, 1997) viimasel kolmel kümnendil järk-järgult kasutusele võtnud meediastumise mõiste (*mediatization*). Meediastumine pole niivõrd teatud nähtusi rangelt piiritlev mõiste, vaid on pigem tundlikustav kontseptsioon (Hjarvard, 2013; Lundby, 2014). Teadlasi, kes uurivad meedia, kultuuriprotsesside ja

sotsiaalsete institutsioonide järjest süvenevat lõimitust, peaks meediastumise mõiste muutma tundlikumaks näiteks muutuste ajaloolise konteksti vastu (Lunt & Livingstone, 2015).

Kuigi meediastumist on uuritud väga erinevas tähenduses, on käesoleval kümnendil liigutud pisut ühtlasema ja üldisema lähenemise suunas (vt Couldry & Hepp, 2013; Lundby, 2014). Selle lähenemise järgi käsitletakse meediastumist metaprotsessina, mille keskmes on meediamuutused ning nendega seotud transformatsioonid kultuuris, ühiskonnas ja inimeste igapäevaelus (Couldry & Hepp, 2017; Hjarvard, 2013; Jansson, 2018; Krotz, 2017; Lundby, 2014). Seejuures ei peeta silmas ühesuunalisi mõjusid, vaid just vastastikuseid seoseid. Oma laia ulatuse ja pikaajalisuse poolest on meediastumine võrreldav teiste metaprotsessidega, nagu üleilmastumine, individualiseerumine, kommertsistumine, ratsionaliseerumine, demokratsiseerumine ja linnastumine (Lunt & Livingstone, 2015).

Meediauurijad Nick Couldry ja Andreas Hepp (2017) on osutanud tendentsile, et ajapikku meediastumine süveneb. Süvenemine väljendub eelkõige selles, et IKT-põhine suhtlus on viimase 150 aasta jooksul igapäevaelus märksa tähtsamaks muutunud ning meedia on kultuurist ja ühiskonnast üha rohkem läbi põimunud. Couldry ja Heppi sõnul on süvenev meediastumine toonud kaasa ka selle, et erinevalt varasemast konstrueeritakse sotsiaalne maailm tänapäeval paljudes eri paikades. Seda kõike võib märgata samuti rände korral, kui indiviidid, kes paiknevad üksteisest kaugel, sageli eri riikides ja ajavööndites, saavad kommunikatsioonitehnoloogia vahendusel üksteisega tihedamini suhelda.

Selles, kui kaua on meediastumine praeguseks kestnud, lähevad teadlaste arvamused lahku. On neid (nt Krotz, 2017), kelle hinnangul algas meediastumine koos inimsuhtluse sünniga, aga ka teisi (nt Hjarvard, 2013), kelle sõnul on see oluliselt hilisem, alles kõrgmodernsuse (lääneriikides umbes 1950.–1960. aastate) ilming. Mõlemal juhul võib siiski väita, et tegu on ajaloolise protsessiga ning sellest tulenevalt on mõlema suuna esindajad küllaltki üksmeelsed, et võrdlused ajalooteljel on meediastumisuuringutes olulised.

Rände korral oleks seega huvipakkuv näiteks see, kui võrd on aja jooksul muutunud koos meediauueendustega elanike meediakasutus ning mil määral seostuvad need muutused geograafilise mobiilsuse ja immobiilsusega. Huvi pakuvad just sellised seosed, sest ka meediastumiselases kirjanduses (Jansson, 2018) on osutatud, et just meediale ligipääsust ja meedia kasutamisest sõltub tänapäeval indiviidide võime kontrollida oma mobiilsust.

Kuigi meediastumisuuringutele on mõned autorid (Deacon & Stanyer, 2014) heitnud ette liigset meediakesksust, justkui sõltuksid nende käsitluses kõik kultuurilised ja sotsiaalsed muutused vaid meedia rollist, siis kontseпти eestseisjad (Hepp, Hjarvard & Lundby, 2015) on täpsustanud, et meediastumisuuringutes pakub meedia roll küll uurijatele erilist huvi, kuid arvestatakse ka teiste teguritega. Nii on varem näiteks ka meediastumist rände kontekstis uurides tõdetud, et pelgalt kiire ja taskukohase vahendatud suhtluse kättesaadavus ei seleta seda, miks inimesed rändavad või rände sihtriigis viibimist pikendavad – mainitud valikute tegemisel võivad olla määravaks väga erinevad sotsiaalsed, poliitilised, majanduslikud, soolised, kultuurilised ja isiklikud põhjused (Madianou, 2014). Oma osa võib olla kas või sellelgi, et rännet seostatakse tänapäeval sageli eduga (Jansson, 2018). Seega on meedia vaid üks paljudest teguritest, mis võib olla moel või teisel rändega seotud.

MEEDIASTUMINE MIGRANTIDE *ONLINE*-KOGUKONDADE NÄITEL

Detailsemalt peatun meediastumisel *online*-kogukondade näitel. Virtuaalkeskonnas on näost näkku suhtlus asendatud uute kokkusaamis- ja koosolemisviisidega, mis on lahutatud füüsiliselt keskkonnast ning mida ei takista vahemaa (Adams, 2005). Üks selliseid koosolemisvorme internetis – eriti sotsiaalmeedialehekülgedel, aga ka internetifoorumides ja ajakirjanduslike võrguväljaannete kommentaariumides – ongi *online*-kogukond (*online community*) (vt nt Komito, 2011; Oh, 2016). *Online*-kogukond moodustub, kui rühm indiviide osaleb veebis ühises suhtluses piisavalt kaua ja küllaldase emotsionaalsusega, nii et nende vahele tekivad isiklikud suhted (Rheingold, 1993). Kommunikatsiooni käigus kujundatakse välja ühised väärtused, tundmused ja tähendused ning luuakse teatud sotsiaalne struktuur, mis on *online*-kogukonna aluseks (Gotved, 2006). Migrantide kogukonnad kui sellised pole iseenesest uudsed, sest vahetult suhtluses põhinevad kogukonnad, näiteks rahvusseltsid, on olnud varemgi olemas (Hiller & Franz, 2004). Oluline muutus on aga see, et *online*-kogukonnad võimaldavad migrantidel suhelda palju tihedamini ja ka väga pikkade vahemaade tagant (Collin, 2014). *Online*-kogukonnad vastavad sageli üldjoontes juba varem olemasolnud *offline*-ehk n-ö näost-näkku-kogukondadele ja võimaldavad viimastel virtuaalkeskonna vahendusel intensiivsemalt suhelda (Dekker & Engebersen, 2014; Hiller & Franz, 2004). Samas ei saa öelda, et *online*- ja *offline*-kogukonna puhul on tegu üks ühele sama rühmaga, sest mõnel määral võib erineda nii liikmeskond kui ka teemade käsitus (Hiller & Franz, 2004). Võimalusi, kuidas *online*-kogukonnad oma liikmeskonda kasvatavad on mitu: individid otsivad ise võimalusi *online*-gruppidega liitumiseks, kuid ka grupid võivad aktiivselt uusi liikmeid värvata (Oiarzabal, 2012). Erinevad migrantide rühmad võivad osaleda *online*-kogukondades erineva aktiivsusega, näiteks on täheldatud, et väga hästi väljakujunenud näost-näkku-kogukonna korral võib olla *online*-kogukond vähetähtis või sootuks puududa (Dekker & Engebersen, 2014).

Migrantide jaoks täidavad *online*-kogukonnad väga erinevaid ülesandeid, nagu teiste migrantidega sotsiaalsete sidemete loomine (Al-Rawi, 2017), olemasolevate sidemete hoidmine lähedastega päritoluriigis (Kang, 2011), infokogumine (Oh, 2016), kuuluvustunde väljendamine rände lähte- või sihtriigi vastu (Marino, 2015), identiteedi kujundamine (Schrooten, 2012), oma arvamuse avaldamine ja debatis osalemine (Al-Rawi, 2017), praktilise ja emotsionaalse toe pakkumine (Oh, 2016) jne. See, milleks erinevaid indiviide *online*-kogukondi kasutavad, sõltub osaliselt sellest, millise mobiilsuskogemuse etapiga on parasjagu tegu (Hiller & Franz, 2004). Hiller ja Franz (2004) eristavad *online*-kogukondade funktsioone kolme rändeetapi järgi, eristades rände-eelset, vahetult rändejärgset ning pikemalt sihtriigis viibitud perioodi. Enne rännet kogutakse enamasti laiapõhjalist infot võimaliku sihtkoha kohta (nt töö ja majutuse kohta), luuakse uusi kontakte ja kasutatakse ka olemasolevaid tutvusi abi saamiseks ja väljavaadete hindamiseks. Samuti küsitakse kogenumatelt migrantidelt nõu ning arutatakse rändega seotud tundeid ja tähelepanekuid. Vahetult pärast rännet kogutatakse kohaliku kogukonna kohta oskuslikumalt infot. Samas hoitakse sidet kodukohaga, kust lahkuti (nt jälgides uudiseid ja suheldes lähteriiki jäänud lähedastega), ning luuakse kontakte ka teiste migrantidega. Olles sihtriigis veidi pikemalt elanud hoitakse või taaselusatakse sidemeid lähteriiki jäänud pereliikmete ja sõpradega, kuid otsitakse ka uusi, sarnase mobiilsuskogemusega tuttavaid.

Palju on kirjanduses käsitletud migrantide *online*-kogukondi enesemääratluse – eriti etnilise või rahvusliku, aga ka soolise, professionaalse, kosmopoliitse vm indentiteedi – konstrueerimise ja väljendamise aspektist (vt nt Al-Rawi, 2018; Láštíková, 2014). Etnilisel või rahvuslikul identiteedil põhinevat kogukonnatunnet seostakse migrantide arusaamaga, et *online*-kogukonna liikmeil on ühine kultuur, ajalugu ja väärtused (Al-Rawi, 2018). Jagatud kultuurile, ajaloole ja väärtustele viidatakse ka postituses, neid arutatakse ja õpitakse tundma (Glukhov, 2017; Kang & Yang, 2011). Näiteks võidakse kirjeldada teatud ühiseid religioosseid põhimõtteid ja norme, osutada päritoluriigi filmidele ja muusikale, jagada nostalgilisi fotosid päritolupaiga loomadest, maastikest, rahvuslikest

embleemidest (nt lipust, vapist), tsiteerida rahvuslikku kirjandusklassikat (Glukhov, 2017) ja anda infot tulevaste etniliste ürituste kohta (Dekker, Belabas & Scholten, 2015). Samamoodi võidakse vaidlustada teatud ametlikke etnilis-rahvuslikke dikursusi ja osutada neile vastupanu (Chan, 2005). Samas on leitud, et etniline suunitlus iseloomustab vaid üht osa migrantide suhtlustest ja *online*-kogukondadest ning enamasti luuakse kontakte ka teistsugust etnilist identiteeti kandvate inimestega (Dekker et al., 2015; Láštíková, 2014). Samuti on migrantide enesemääratluses endis tihtipeale kombineeritud nii lähte- kui sihtriigi kultuurilisi elemente, nii etnilisi kui kosmopoliitseid mustreid (Al-Rawi, 2018; Christensen, 2011; Slany & Strzemecka, 2015).

Selline enesemääratluste, täpsemalt etnilise/rahvusliku identiteedi, hübriidsus avaldub ka migrantide sotsiaal- ja *online*-meedia hargmaistes kasutamisiisides ja emotsionaalsetes sidemetes lähte- ja sihtriigi ning teiste maadega (nt Collin, 2014; Kang, 2011). Sotsiaalmeedia ja suhtlusprogrammide, sealhulga *online*-kogukondade, kaudu suheldakse lähteriiki jäänud pereliikmete ja sõpradega, aga ka sihtriigis ja mujal maailmas resideeruvate teiste migrantidega ning elukohamaa kohalike elanikega (Collin, 2014; Dekker & Engebensen, 2013; Kang, 2011), kusjuures lisaks aktiivsele suhtlusele jälgitakse passiivselt ka nende sotsiaalmeediavoogusid (Komito, 2011). Mõned migrantid kasutavad aga veebi ja *online*-kogukondi ainult üht kindlat tüüpi kontaktidega suhtlemiseks (nt lähedastega kodumaal) ja teistega hoiavad sidet näiteks telefoni teel või näost näkku (Láštíková, 2014). *Online*-gruppides võidakse väljendada nostalgiat päritoluriigi järele (Dekker & Engebensen, 2013; Schrooten, 2012; Figer, 2010), samuti kuuluvustunnet rände sihtriigi vastu (Al-Rawi, 2018). Emotsionaalset sidet lähteriigiga võidakse täiendavalt hoida veel näiteks jälgides sealseid paiku veebikaamera vahendusel, printides välja päritoluriigis tehtud fotosid ja riputades neid koduseintele jne (Kang, 2011). On täheldatud, et kuuluvustunne päritoluriigi vastu võib iseloomustada pigem esimese põlvkonna migrante, nende järeltulijad on orienteeritud rohkem päritolukultuurile, mitte niivõrd -riigile (Dekker et al., 2015).

Sotsiaalmeedia ja *online*-kogukondade rolli üle on arutletud nii segregatsiooni kui lõimumise kontekstis. Kui immigrandid elavad geograafiliselt üsna segregeeritult, näiteks olles koondunud mõnda kindlasse piirkonda või linnaosasse (Christensen, 2011), või enda mobiilsuskogemust peetakse ajutiseks (Komito & Bates, 2009; Komito, 2011), võidakse olla huvitatud pigem kontaktide säilitamisest väljaspool elukohariiki ja nii *online*- kui *offline*-suhtlusest teiste migrantidega. Sellisel juhul kipuvad ka vähesed sihtriigis loodud sidemed olema pigem nõrgad (Cachia & Jariego, 2017).

Rohkem on siiski uuringuid (nt Dekker et al., 2015; Marino, 2015; Brown, 2015), milles ollakse sotsiaalmeedia ja *online*-kogukondadega seotud lõimumisvõimaluste osas optimistlikud. Näiteks võib migrantide *online*-kogukondade pakutav tugi leevendada sihtriigis kohanemise traumaatilisust ning kiirendada ja muuta sujuvamaks lõimumist (Cachia & Jariego, 2017). Seejärel, olles end juba sisse seadnud ja kohanenud, tuntakse rohkem huvi kohalike sündmuste vastu, jälgitakse rohkem sihtriigi *online*-väljaandeid, ajalehti ja telekanaleid (Cachia & Jariego, 2017). Paljud migrantid, eriti need, kelle rändeplaan on olnud püsivamat laadi, osalevad väga erinevates *online*-kogukondades ja suhtlevad eri etnilise taustaga inimestega (Dekker et al., 2015). Teiste etniliste rühmadega puututakse kokku peamiselt sellistes *online*-gruppides, mis on huvialapõhised, nagu arvutimängud või kokandus (Dekker et al., 2015). Sellistel kokkupuudetel nähakse pikemas plaanis potentsiaali sotsiaalse sidususe suurendamiseks, keeleõppeks ja muude kultuuriliste pädevuste omandamiseks (Erdem, 2018; AbuJarour & Krasnova, 2017; Dekker et al., 2015; Lissitsa 2014).

Sotsiaalmeediat ja erinevaid suhtlusprogramme saaks kasutada ka immigrantide ning valitsusasutuste ja erinevate organisatsioonide vahelise suhtluse tõhustamiseks. Näiteks Aafrika ja Lähis-Ida päritolu põgenikud on enamasti aktiivsed IKT-kasutajad, kel on nutitelefoniid ja kes kasutavad neis enim sotsiaalmeediaäppe (Borkert, Fisher & Yafi, 2018; Erdem, 2018). Sellisel juhul

võibki olla indiviidi eelistatud suhtluskanal mõni sotsiaalmeediaäpp või suhtlusprogramm (nt Facebook, Twitter, Instagram, WhatsApp, Viber), samas e-postikonto võib hoopis puududa (AbuJarour & Krasnova, 2017). Migrantid on seni otsinud infot sihtriigi õigusnormide, kodakondsuse, maksude ja bürokraatlike toimingute kohta pigem just mitteametlike *online*-kogukondade kaudu, eriti kui ametlike infokanalite kasutamine on keelebarjääri ja vähese kasutajasõbralikkuse tõttu liiga keeruline ja aeganõudev (AbuJarour & Krasnova, 2017; Erdem, 2018). Samas hindavad migrantid sellist sotsiaalmeediast kogutud infot vähem usaldusväärseks (Alencar, 2018; Borkert, Fisher & Yafi, 2018). Info usaldusvärsust on võimalik tõsta, kui seda jagada mõne asjakohase organisatsiooni hallatavas *online*-kogukonnas – info peaks olema sellisel juhul migrantide emakeeles ning esitatud võimalikult lihtsalt ja arusaadavalt, samuti peaks olema suhtlus *online*-kogukonna liikmete ja administraatorite/moderaatorite vahel spontaanne ja vastastikune.

Samuti võib sotsiaalmeedia- ja *online*-kogukondadepõhine kommunikatsioon, mis on kombineeritud näost-näku-suhtlusega, aidata jõuda mittetulundusühinguil suurema hulga immigrantideni, toetamaks lõimumist (Brown, 2015). Mittetulundusühingud saavad *online*-kogukondade vahendusel näiteks informeerida immigrante muutustest seadustes ning toimetulekut parandavatest võimalustest, viia migrante kokku vabatahtlikega, kes toetavad keeleõpet, ning täita läbirääkija rolli, kes viib immigratsiooniteemaliste poliitiliste konfliktide korral kokku ühiskonna erinevad grupid ja aitab leida lahendusi (Li, Dombrowski & Brady, 2018). Samas kaasneb sellise tegevusega mittetulundusühingute jaoks mitu proovikivi, näiteks võib olla tõhusaks sotsiaalmeedia teel suhtlemiseks vajalik palgata juurde osakoormusega töötajaid ning koordineerida oma tegevust ühiselt teiste ühingute, fondide ja aktivistidega (Brown, 2015), poliitiliste konfliktide korral tuleb aga valmis olla teatud rühmade sagenevate immigratsioonivastaste seisukohavõttudega (Li, Dombrowski & Brady, 2018). Põhjalikku läbikaalumist nõuab ka kommunikatsioon ise: rõhutades näiteks kampaaniasõnumites kultuurilisi erinevusi, võivad etnilised rühmad teineteisest hoopis kaugeneda (Rodin, 2017).

DISKUSSIOON JA KOKKUVÕTE

Maailma eri piirkondade, riikide ja inimrühmade vahel ebavõrdselt jaotunud motiilsus on tinginud ka nende erinevad mobiilsusmustrid, mille tulemusel kogeb osa ühiskondi rändevõrgusid ja nende tagajärgi ulatuslikumalt kui teised (Castles, 2013; Castles, 2014). Ühelt poolt võib rände tulemusel väheneda arengumaades vaesus ja paraneda elanike majanduslik ja sotsiaalne heaolu (Castles, 2013; Castles, 2014). Teisalt võib see tuua kaasa ka probleeme, nagu ajude äravool ja töajärgi puudus (Docquier & Rapoport, 2011). Jõukamates riikides, mis on paljude migrantide eelistatud sihtkohaks, võib aga oodatust suurem sisseränne kutsuda esile näiteks mitmesuguseid pingeid, rassismi ja võõraviha (Castles, 2018). Sisserännet võidakse piirata erinevate ränderegulatsioonide ja -poliitikatega, mille tulemusel liigitatakse teatud migrantid – enamasti need, kel on kõrgem kvalifikatsioon – legaalselt ja teised – enamasti madala kvalifikatsiooniga töölised – illegaalselt (Anderson, 2010). Samas võib samade, rikkamate riikide tööturul valitseda töökätepuudus, mis ärgitab vaesematest riikidest pärit töölisi valima siiski illegaalse migrandi tee, olles seetõttu haavatavamad ja langedes tööalaselt sagedamini ärakasutamise ohvriks (Castles, 2013; Castles, 2014).

Uudsed nähtused meedia ja kommunikatsiooni vallas, nagu sotsiaalmeedialeheküljed ja sealsed *online*-kogukonnad, võivad aidata vähemalt osaliselt selliseid probleeme ja vastuolusid ületada. Näiteks võimaldab osalus *online*-kogukonnas koguda potentsiaalsetel migrantidel motiilsust kui liikuvuskapitali üht vormi, parandades nii ligipääsu rändevõimalustele kui ka täiendades vajalikke

pädevusi rändeplaanide elluviimiseks (Kaufmann et al. 2014). Samuti võimaldavad sellised virtuaalsed suhtlusvõimalused luua näiteks huvialapõhiselt kontakte sihtriigis elavate mittemigrantidega, lähendades seeläbi omavahel erinevaid etnilisi kogukondi ja suurendades sotsiaalset sidusust (Dekker et al., 2015). Lisaks võivad pakkuda sotsiaalmeediakanalid ja *online*-kogukonnad sisserändajatega tegelevatele mittetulundusühingutele täiendavaid võimalusi pakkuda tuge rohkematele migrantidele (Brown, 2015).

KASUTATUD KIRJANDUS

AbuJarour, S., & Krasnova, H. (2017). Understanding the Role of ICTs in Promoting Social Inclusion: The Case of Syrian Refugees in Germany. Kogumikus: *Proceedings of the 25th European Conference on Information Systems (ECIS)*, Guimarães, Portugal, 5.–10. juuni, 2017 (lk 1792–1806). Kasutatud leheküljel: http://aisel.aisnet.org/ecis2017_rp/115

Adams, P. C. (2005). *The Boundless Self: Communication In Physical And Virtual Spaces*. New York: Syracuse University Press.

Alencar, A. (2018). Refugee integration and social media: a local and experiential perspective. *Information, Communication & Society*, 21(11), 1588–1603. doi: 10.1080/1369118X.2017.1340500

Al-Rawi, A. (2017). Facebook and virtual nationhood: social media and the Arab Canadians community. *AI & Society*, 1–13. doi: 10.1007/s00146-017-0742-3

Anderson, B. (2010). Migration, immigration controls and the fashioning of precarious workers. *Work, employment and society*, 24(2), 300–317. doi: 10.1177/0950017010362141

Beine, M., & Parsons, C. (2015). Climatic Factors as Determinants of International Migration. *The Scandinavian Journal of Economics*, 117(2), 723–767. doi: 10.1111/sjoe.12098

Beine, M., Bertoli, S., & Moraga J. F.-H. (2016). A Practitioners' Guide to Gravity Models. *The World Economy*, 39(4), 496–512. doi: 10.1111/twec.12265

Borkert, M., Fisher, K., & Yafi, E. (2018). The Best, the Worst, and the Hardest to Find: How People, Mobiles, and Social Media Connect Migrants In(to) Europe. *Social Media + Society*, January–March, 1–11. doi: 10.1177/2056305118764428

Bourdieu, P. , & Wacquant, L. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.

Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. J. Richardson (toim.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (lk 241-258). Westport, CT: Greenwood.

Brown, H. (2015). The Institutional Digital Divide: Immigrant-Serving Nonprofit Organization Adoption of Social Media. *Social Science Computer Review*, 33(6), 680–695. doi: 10.1177/0894439314563002

Cachia, R., & Jariego, I. M. (2018). Mobility types, transnational ties and personal networks in four highly skilled immigrant communities in Seville (Spain). *Social Networks*, 53, 111–124. doi: j.socnet.2017.03.014

Carling, J., & Schewel, K. (2018). Revisiting aspiration and ability in international migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(6), 945–963. doi: 10.1080/1369183X.2017.1384146

- Castles, S. (2007). Twenty-First-Century Migration as a Challenge to Sociology. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33(3), 351–371. doi: 10.1080/13691830701234491
- Castles, S. (2010). Key Issues In Global Migration – A Human Development Approach. *Migration Policy Review*, 2(2), 169–190.
- Castles, S. (2013). The Forces Driving Global Migration. *Journal of Intercultural Studies*, 34(2), 122–140. doi: 10.1080/07256868.2013.781916
- Castles, S. (2014). International migration at a crossroads. *Citizenship Studies*, 18(2), 190–207. doi: 10.1080/13621025.2014.886439
- Chan, B. (2005). Imagining the Homeland: The Internet and Diasporic Discourse of Nationalism. *Journal of Communication Inquiry*, 29(4), 336–368. doi: 10.1177/0196859905278499
- Christensen, M. (2012). Online mediations in transnational spaces: cosmopolitan (re)formations of belonging and identity in the Turkish diaspora. *Ethnic and Racial Studies*, 35(5), 888–905. doi: 10.1080/01419870.2011.628039
- Church, A., Frost, M., & Sullivan, K. (2000). Transport and social exclusion in London. *Transport Policy*, 7(3), 195–205.
- Collin, P. (2014). Digitally Enhanced? Mediated Migration and ‘Fourth Wave’ Chileans in Australia. *Journal of Intercultural Studies*, 35(5), 532–548. doi:10.1080/07256868.2014.944111
- Collins, F. L. (2018). Desire as a theory for migration studies: temporality, assemblage and becoming in the narratives of migrants. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(6), 964–980. doi: 10.1080/1369183X.2017.1384147
- Couldry, N., & Hepp, A. (2013). Conceptualizing Mediatization: Contexts, Traditions, Arguments. *Communication Theory*, 23(3), 191–202. doi: 10.1111/comt.12019
- Couldry, N., & Hepp, A. (2017). *The mediated construction of reality: society, culture, mediatization*. Cambridge: Polity.
- Czaika, M., & de Haas, H. (2016). The Effect of Visas on Migration Processes. *International Migration Review*, 51(4), 893–926. doi: 10.1111/imre.12261
- de Haas, H. (2008) The Myth of Invasion: the inconvenient realities of African migration to Europe. *Third World Quarterly*, 29(7), 1305–1322. doi: 10.1080/01436590802386435
- de Haas, H. (2010). Migration and Development: A Theoretical Perspective. *International Migration Review*, 44(1), 227–264. doi: 10.1111/j.1747-7379.2009.00804.x
- Deacon, D., & Stanyer, J. (2014). Mediatization: Key concept or conceptual bandwagon? *Media, Culture & Society*, 36(7), 1032–1044. doi:10.1177/0163443714542218
- Dekker, R., & Engebensen, G. (2014). How social media transform migrant networks and facilitate migration. *Global Networks*, 14(4), 401–418. doi: 10.1111/glob.12040
- Dekker, R.; Belabas, W., & Scholten, P. (2015). Interethnic Contact Online: Contextualising the Implications of Social Media Use by Second-Generation Migrant Youth. *Journal of Intercultural Studies*, 36(4), 450–467, doi: 10.1080/07256868.2015.1049981

- Docquier, F., & Rapoport, H. (2011). Globalization, Brain Drain and Development. *IZA Discussion Papers 5590, Institute for the Study of Labor (IZA)*, 6–60. Kasutatud leheküljel <http://ftp.iza.org/dp5590.pdf>
- Dubois, Y., Ravalet, E., & Vincent-Geslin, S., & Kaufmann, V. (2015). Motility and High Mobility. G. Viry & V. Kaufmann (toim.), *High Mobility in Europe: Work and Personal Life* (lk 101-128). Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.
- Erdem, B. (2018). How Can Social Media Be Helpful for Immigrants to Integrate Society in the US. *European Journal of Multidisciplinary Studies*, 3(1), 74–79. doi: 10.26417/ejms.v3i3.p74-79
- Faist, T. (2007). Migrants as Transnational Development Agents: An Inquiry into the Newest Round of the Migration-Development Nexus. *Population, Space and Place*, 14(1), 21–42. doi: 10.1002/psp.471
- Figer, R. C. (2010). Diasporic Discourse Online: Imagining the Homeland in Cyberspace. *The Copenhagen Journal of Asian Studies*, 28(2), 82–102. doi: 10.22439/cjas.v28i2.3430
- Flamm, M., & Kaufmann, V. (2006). Operationalising the Concept of Motility: A Qualitative Study. *Mobilities*, 1(2), 167–189. doi: 10.1080/17450100600726563
- Glukhov, A. (2017). Construction of national identity through a social network: a case study of ethnic networks of immigrants to Russia from Central Asia. *AI & Society*, 32(1), 101–108. doi: 10.1007/s00146-016-0644-9
- Gotved, S. (2006). Time and space in cyber social reality. *New Media & Society*, 8(3), 467–486. doi: 10.1177/1461444806064484
- Haug, S. (2008). Migration Networks and Migration Decision-Making. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(4), 585–605. doi: 10.1080/13691830801961605
- Hepp, A., Hjarvard, S., & Lundby, K. (2015). Mediatization: theorizing the interplay between media, culture and society. *Media, Culture & Society*, 37(2), 314–324. doi: 10.1177/0163443715573835
- Hiller, H. H., & Franz, T. M. (2004). New ties, old ties and lost ties: the use of the internet in diaspora. *New Media & Diaspora*, 6(6), 731–752. doi:10.1177/146144804044327
- Hjarvard, S. (2013). *The Mediatization of Culture and Society*. London: Routledge.
- Jansson, A. (2018). *Mediatization and Mobile Lives. A Critical Approach*. Oxon, New York: Routledge.
- Kang, T. (2011). Online Spatialisation and Embodied Experiences: The London-Based Chinese Community. *Journal of Intercultural Studies*, 32(5), 465–477. doi: 10.1080/07256868.2011.593114
- Kang, Y., & Yang, K. C. C. (2011). The Rhetoric of Ethnic Identity Construction Among Taiwanese Immigrants in the United States. *The Howard Journal of Communications*, 22(2), 163–182. doi: 10.1080/10646175.2011.567141
- Kaufmann, V. (2014). Mobility as a Tool for Sociology. *Sociologica*, 1/2014, 1–17. doi: 10.2383/77046
- Kaufmann, V., Bergman, M. M., & Joye, D. (2004). Motility: Mobility as Capital. *International Journal of Urban and Regional Research*, 28(4), 745–756. doi: 10.1111/j.0309-1317.2004.00549.x
- Kellerman, A. (2012) Potential Mobilities. *Mobilities*, 7(1), 171–183. doi: 10.1080/17450101.2012.631817

- Kesselring, S. (2006). Pioneering mobilities: new patterns of movement and motility in a mobile world. *Environment and Planning*, 38(2), 269–279. doi:10.1068/a37279
- Komito, L. (2011). Social Media and Migration: Virtual Community 2.0. *Journal of the American Society for Information Science And Technology*, 62(6), 1075–1086. doi: 10.1002/asi.21517
- Komito, L., & Bates, J. (2009). Virtually local: social media and community among Polish nationals in Dublin. *Aslib Proceedings*, 61(3), 232–244. doi: 10.1108/00012530910959790
- Krotz, F. (2007). The meta-process of ‘mediatization’ as a conceptual frame. *Global Media and Communication*, 3(3), 256–260. doi: 10.1177/17427665070030030103
- Krotz, F. (2017). Explaining the Mediatisation Approach. *Javnost – The Public. Journal of the European Institute for Communication and Culture*, 24(2), 103–118. doi: 10.1080/13183222.2017.1298556
- Lášticová, B. (2014). New Media, Social Capital and Transnational Migration: Slovaks in the UK. *Human Affairs*, 24(4), 406–422. doi: 10.2478/s13374-014-0237-6
- Li, H., Dombrowski, L., & Brady, E. (2018). Working toward Empowering a Community: How Immigrant-Focused Nonprofit Organizations Use Twitter during Political Conflicts. *Paper Session: Digital Media & Policy Engagement. GROUP 2018*, Jan. 7–10, Sanibel Island, FL, USA. https://cpb-us-e1.wpmucdn.com/sites.northwestern.edu/dist/9/1940/files/2017/09/Group2018_camera_version-1j89gb3.pdf
- Lin, N. (2001). *Social Capital A Theory of Social Structure and Action*. London ja New York: Cambridge University Press.
- Lissitsa, S. (2016). Can online contacts between immigrants and veterans facilitate immigrants’ social integration? *Ethnicities*, 16(3) 393–417. doi: 10.1177/1468796814547235
- Lundby, K. (2014). Mediatization of communication. K. Lundby (toim.), *Mediatization of Communication* (lk 3–35). Berliin: De Gruyter Mouton.
- Lunt, P., & Livingstone, S. (2015). Is ‘mediatization’ the new paradigm for our field? A commentary on Deacon and Stanyer (2014, 2015) and Hepp, Hjarvard and Lundby (2015). *Media, Culture and Society*, 38(3), 462–470. doi:10.1177/0163443716631288
- Madianou, M. (2014). Polymedia communication and mediatized migration: an ethnographic approach. K. Lundby (toim.), *Mediatization of Communication* (lk 323–346). Berliin: De Gruyter Mouton.
- Marino, S. (2015). Making Space, Making Place: Digital Togetherness and the Redefinition of Migrant Identities Online. *Social Media + Society*, 1(2), 1–9. doi: 10.1177/205630511562247
- Mondain, N., & Diagne, A. (2013). Discerning the Reality of ‘Those Left Behind’ in Contemporary Migration Processes in Sub-Saharan Africa: Some Theoretical Reflections in the Light of Data from Senegal. *Journal of Intercultural Studies*, 34(5), 503–516. doi: 10.1080/07256868.2013.827831
- Oh, J.-H. (2016). Immigration and social capital in a Korean-American women’s online community: Supporting acculturation, cultural pluralism, and transnationalism. *New Media & Society*, 18(10), 2224–2241. doi: 10.1177/1461444816655627

- Oiarzabal, P. J. (2012). Diaspora Basques and Online Social Networks: An Analysis of Users of Basque Institutional Diaspora Groups on Facebook. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38(9), 1469–1485.
- Ravalet, E., Dubois, Y., & Kaufmann, V. (2014). Grandes mobilités et accès à l'emploi. *Reflets et perspectives de la vie économique 2014/3 (Tome LIII)*, 57–76. doi: 10.3917/rpve.533.0057
- Rheingold, H. (2000). *The Virtual Community*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Rodin, L. (2017). From Othering to Belonging: Integration Politics, Social Intervention and the Limits of Cultural Ideology. *Journal of Social Policy Studies*, 15(4), 603–616. doi: 10.17323/727-0634-2017-15-4-603-616
- Sager, T. (2006). Freedom as Mobility: Implications of the Distinction between Actual and Potential Travelling. *Mobilities*, 1(3), 465–488. doi: 10.1080/17450100600902420
- Schrooten, M. (2012). Moving ethnography online: researching Brazilian migrants' online togetherness. *Ethnic and Racial Studies*, 35(10), 1794–1809. doi: 10.1080/01419870.2012.659271
- Sheller, M. (2014). The new mobilities paradigm for a live sociology. *Current Sociology Review*, 62(6), 789–811. doi: 10.1177/0011392114533211
- Sheller, M., & Urry, J. (2006). The new mobilities paradigm. *Environment and Planning*, 38(2), 207–226. doi: 10.1068/a37268
- Slany, K., & Stzemecka, S. (2016). Who Are We? Cultural Valence and Children's Narratives of National Identifications. *Central and Eastern European Migration Review*, 5(1), 13–34. doi: 10.17467/ceemr.2016.03
- Somerville, M. A. (1997). Euthanasia in the Media: Journalists' Values, Media Ethics and 'Public Square' Messages. *Humane Health Care International*, 13(1), 17–20.
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2017). International Migration Report 2017 (ST/ESA/SER.A/403). Kasutatud leheküljel <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2017.pdf>